

ВИХОВНІ ІДЕАЛИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Українське козацтво розглядається як соціальна група, в якій існували моральні, національні і культурні ідеали XVI-XVIII ст. Козацтво мало глибокі релігійно-моральні корені історичного розвитку і внесло у загальнонаціональну культуру своєрідні традиції, пов'язані з фізичним вихованням молоді. Інституційні норми у середовищі козацтва втілюють принципи загальнолюдської моралі і культури. У процесі розвитку вони трансформувались у національні стереотипи.

The Ukrainian cossacks is considered as social group in which there were moral, national and cultural ideals XVI-XVIII an item. The cossacks has deep religious – moral roots of historical development and has brought to national culture in the original traditions connected to physical training of youth. Social norms embody principles of universal morals and culture in the environment of cossacks. In development they were transformed to national stereotypes.

Значення виховних ідеалів козацтва в історії України визначено тим, що в часи пробудження та виборювання свободи українським народом воно виступило провідною силою, навколо якої згуртовувалися інші верстви суспільства. Це зробило козацтво центральним явищем вітчизняної історії, яке в наступні періоди владно жило в народній пам'яті й привертало посилену увагу національної інтелігенції, ставало предметом вивчення і роздумів, рефлексій і художніх відображень.

Проблемі висвітлення виховних ідеалів в історії козаччини присвятили свої праці М. Грушевський, М. Костомаров, П. Куліш, І. Крип'якевич, А. Лотоцький, Д. Яворницький та інші [3: 5–9]. Але не лише вони встановлювали, писали й поширювали історичну правду про Україну, її народ та його захисників – козаків. Чимало інших талановитих діячів нашої культури художнім словом і науковими дослідженнями невтомно виховували у цілих поколінь правильне розуміння свого походження і головного життєвого покликання.

На підставі вищевикладеного метою дослідження обрано аналіз виховних ідеалів українського козацтва та виявлення його впливу на підготовку підростаючого покоління до сучасного життя. Об'єктом дослідження є козацький рух в Україні. Предметом дослідження виступають виховні ідеали українського козацтва.

У ході дослідження сформульовано такі його **задачі**:

1. Охарактеризувати виховні ідеали козацтва як складову духовної спільності українського народу.
2. Дослідити ментальність та характерні ознаки православ'я українських козаків.
3. Обґрунтувати особливості фізичного виховання козаків, відображеного у літературі й пластичних мистецтвах.
4. Вивчити особливості становлення культурних традицій у козацькому середовищі.

Культурні традиції козацтва ґрунтуються на основі особливого духовного утворення, в якому ідеально співвідносяться цілісність, творчість, досконалість. Це – виховні ідеали, які можна визначити і як духовну мету козацького руху.

Слово ідеал грецького походження (від “ідея”, “поняття”, “образ”, “уявлення”). Виховний ідеал – взірць етичної досконалості, що формується в процесі духовно-практичного освоєння дійсності за законами краси, моралі й добра. Як особлива форма етики ідеал спирається на діалектику суцього і належного, реального і бажаного, відкриває нові потенціальні можливості гармонізації відносин людини із середовищем. Зміст його відображає назрілі морально-духовні потреби суспільства, розкриває людські уявлення про всебічний і цілісний розвиток особистості. Спрямований у майбутнє, виховний ідеал стає найвищим критерієм етичної оцінки життєвих явищ, дає змогу розпізнати їхню справжню моральну цінність [8].

Виховний ідеал має духовно-практичну форму, оскільки звернений до емоційної, чуттєвої сфери людини бо, постає в конкретному соціальному образі. Такий ідеал має специфічний зміст, водночас знаходячись в єдності із суспільними та етичними нормами, має історично-визначений зміст, обумовлений в кінцевому результаті суспільною практикою, розвитком духовного й матеріального життя тощо. Виховний ідеал в кожному епоху спирається на об'єктивно закладені соціальні норми й закономірності [2].

Українське козацтво внесло до загальнонародної культури чимало своєрідних традицій. Особливо виразними були властивості ряду елементів матеріальної та духовної культури. У середовищі запорозького козацтва набуло поширення уявлення про те, що ім'я є частиною власне людини, що породжувало страх перед злом, яке вороги в особі людей чи злих сил можуть принести людині, ім'я якої буде їм відоме. Внаслідок цього замість справжніх імен та прізвищ традиційно вживалися прізвиська, які відображували характер, духовні риси, заняття та спосіб життя їх носіїв. Прізвисько фактично уособлювало етичний каркас моральної характеристики козака [4].

У другій половині XVIII століття козаки склали більшість мешканців міст України, їх звичаї та традиції заклали етичні основи для розвитку інтелігенції, що виступала як носій національного духу. Козаки надавали пріоритет правам та гідності особи, наполегливо втілювали в життя ідею національної незалежності України. Спосіб їх життя, культура їх стосунків опанували суспільною свідомістю народу на цілі століття.

Моральні норми життя козаків відбито у такій важливій сфері, як фізичне виховання підростаючого покоління. Суворі умови існування українського козацтва обумовили важливу роль фізичної культури в повсякденному житті. Сила, швидкість, витривалість, спритність відігравали першорядну роль в умовах постійної військової загрози з боку агресивного оточення, що вимагало підтримання бойових якостей особистості на належному рівні. У козацькому середовищі була вироблена ефективна система підготовки воїнів, яка пройшла випробування впродовж кількох століть. Окрім того, устрій побуту та приватного господарства вимагали від трудівника неабияких фізичних якостей.

Визначальну роль у розвитку моральних якостей відігравала система фізичного виховання Запорізької Січі, основу якої, склали найрізноманітніші ігрові, розважальні та змагальні форми, зокрема кінні вправи, біг, стрибки, плавання та пірнання, веслування, стрільба з лука та рушниці, боротьба.

Важливим фактором гуртування українських козаків на підставі спільної національної ідентичності було перебування на кордонах з іноземними державами та гостре відчуття своєї відокремленості від представників чужої віри, звичаїв, традицій. Це поєднувалося з розвитком духу індивідуалізму та волі, на що вказували у своїх працях П. Житецький та М. Костомаров [4; 6].

Думки про козацьку ментальність знайшли відображення в літературних творах барокової доби, де ненав'язливо розкриваються історичні прояви особливої ідеї демократизму, якою, за твердженням М. Грушевського, пройнятий розвиток української нації. Зразки національної самокритики, мислення серцем є безперечно вищим ступенем вияву національних ідеалів козацтва [3].

Постаті гетьманів посідають помітне місце в історії українського козацтва. Коли зібрати воедино всі відомості про діяльність гетьманства в культурницькій сфері, то вражають, навіть приголомшують масштаби, обсяг, багатоаспектність і, особливо, вартісність їхнього внеску у культурний розвиток та національне становлення українців.

Українські гетьмани опікувалися розвитком української культури й духовності, вкладаючи величезні гроші з державної військової скарбниці та власні кошти. Культурна політика зокрема Мазепи ґрунтувалася на прагненні сконсолідувати духовність українського народу, піднести на вищий щабель культуру України. Він щиро й наполегливо дбав, щоб розквітали в Україні освіта, наука, мистецтво, література, архітектура, книгодрукування [1].

Виховні ідеали козацтва нерозривно пов'язані з культурою православ'я. На думку козаків, окрім бойового вишколу, військового щастя визначали також щирість віри, чистота помислів та побожність життя. Вважалося, що воїнам допомагають небесні сили, під

захистом яких вони перебувають. Так, наприклад, запорожці часів Хмельницького могли скарати на смерть усіх, хто не дотримувався православної віри. Козаки були раді прийняти новоприбулого товариша; його годували й давали роботу по господарству, а вже трохи згодом могли взяти під арешт, через те, що, наприклад, спіймали б на тому, що він зранку й на ніч не читає молитов, не так хреститься і не знає Символу Віри, хоча запевняє, що православний.

У межах Війська Запорізького перебування іновірців без спеціального дозволу суворо заборонялось. Можна було придбати документи, вивчити чужу мову та звичаї, але видати себе за православного було майже неможливо. Запорожці могли викрити іновірця практично одразу. Під час простої розмови православний оперує специфічними поняттями, які доступні тільки своїм. Байдужа до своєї віри людина в принципі не могла прижитися серед січового лицарства. Щоденний побут козаків узгоджувався з церковними вимогами, які неможливо витримати поза вірою. Ніхто не міг уникнути виконання щоденних молитовних правил та церковної служби. Спільне харчування не дозволяло порушувати православні пости, які припадають майже на половину календарних днів тощо. Православні козаки відрізнялись один від одного рівнем благочестя. Січовик не міг уникати головних церковних таїнств – сповіді та причастя. Інакше це б одразу помітили і вжили б відповідних заходів. Тоді той факт, що приймати причастя без страху Божого та віри небезпечно для життя, був загальновідомим.

Православна віра пояснює вчинки козаків з позицій релігійної моралі. Набожні запорожці замість державності та добробуту шукали вічного спасіння, для січового лицаря земне життя було тільки мистецтвом помирання заради життя вічного. Козаки з презирством ставилися до матеріальних благ, підкреслюючи вищість духовних цінностей – хоробрості, мужності, бойового побратимства. На простоту і скромність у житті запорожці дивилися як на одну з найважливіших і найнеобхідніших причин їх непереможності в боротьбі з ворогами. Козак, що “сорочки не має”, уподібнювався святим апостолам, які ходили босими, спали на землі, носили простий одяг, харчувалися скромною їжею.

Окремо слід зупинитися на такому явищі козацької культури, як оспівуванні української Богородиці. У тяжкі часи постійної боротьби із зовнішніми ворогами – татарами, турками, поляками – культ Богородиці серед козаків набув особливого поширення. Богоматір була захисником від невірних, допомагала людям в їхній тяжкій праці. Її образ широко входить в культуру, народну творчість зокрема, наповнюється глибоким естетичним і моральним змістом: “К тебе прибегаєм Дева пресвятая, ты нас сохрани”, – пише у віршах генеральний хорунжий Микола Ханенко. У добу козаччини Богородиця втрачає абстрактний вираз, набираючи образу земної української жінки [9].

Козацька тема посідає помітне місце в мистецтві та художній культурі України. Так, до неї зверталися письменники-класики, а також представники новітньої української літератури. Своєрідне трактування доби козаччини, змалювання тогочасного життя, побуту, звичаїв бачимо у творах митців, які в своїх творах відтворили енциклопедію культурного життя України.

Українське козацтво створило чималі скарби музично-пісенного мистецтва, серед них кращими зразками є історичний епос – думи та історичні пісні. Саме вони становлять собою своєрідний художній літопис українського народу. Козацькі думи та історичні пісні правдиво відбивають демократичні сподівання народу України, його любов до рідного краю й боротьбу проти іноземних загарбників та феодального гніту. Ці твори зберегли привабливі духовною красою художні образи наших мужніх предків – безіменних козаків Байди і Голоти, славетних ватажків Кривоноса, Богуна, Нечая, Морозенка та ін. Вони є взірцем, запалюючим прикладом самовідданого служіння Батьківщині.

Наприклад, у “Пісні про Байду” діє мужній і незламний патріот Байда, який, чуючи подих смерті, презирливо ставиться до ворогів. Смерть для нього має символічний зміст, вона є утвердженням перемоги й безсмертя великого, життєдайного почуття патріотизму.

Хороброго козака можна вбити, але примусити його стати зрадником свого народу і своєї віри не пощастить нікому – такий лейтмотив цього твору.

Неабияке виховне значення мають пісні про Коліївщину та їх народних керівників Максима Залізняка та Івана Гонту, в образах яких втілено нездоланні сили, героїзм повсталих мас у борні з польськими гнобителями (“Максим козак Залізняк”, “Ой, наварили ляхи пива”). Оспівуючи життя й подвиги своїх героїв, підкреслено почуття громадського обов'язку, народ гостро засуджує зраду, ренегатство, що, зокрема, виявилось у пісні про Саву Чалого (“Ой був в Січі старий козак”).

На підставі вищезазначеного можна зробити такі **висновки**:

- українське козацтво як соціальна група є однією з форм існування різних духовних, міжособистих спільностей, які на довгий час визначали напрям і характер розвитку української духовності та культури. Принципи конституювання козацтва як особливої соціально-культурної групи пов'язувались із характером їх діяльності, способами спілкування, спільністю моральних ідей і цілей, а саме: козацтво стало могутньою суспільною силою, творцем нової державності на Україні, захисником і оборонцем свого народу від зовнішніх ворогів;
- козацтву як авангарду національної духовності належить особливе місце в історії України XVI-XVIII ст. Звертаючись до історичних матеріалів доби заснування й розквіту козацького руху, не можна обминути увагою глибокі релігійно-моральні засади Запорізької Січі, що репрезентують виховні ідеали, цікаві як в історичному, так і в культурологічному аспектах;
- запорозьке козацтво внесло до загальнонаціональної культури чимало своєрідних традицій, пов'язаних із фізичним вихованням молоді. В основі всієї козацької громади лежав звичай приділяти значну увагу не лише фізичному розвитку особистості, але й формуванню таких морально-вольових якостей, як рішучість, сміливість, наполегливість, відповідальність, витримка. Інституційовані норми в середовищі козацтва втілюють принципи загальнолюдської моралі та культури. У процесі побутування вони зазнали певної трансформації, яка забезпечила їх поширення й сприйняття як регіональних явищ або як етнічних стереотипів, а спосіб життя козаків, культура їх стосунків опанували суспільною свідомістю народу на цілі століття;
- культурні традиції та щоденний побут козаків узгоджувалися з церковними вимогами, які неможливо витримати поза вірою. Православні запорожці були носіями православного містичного досвіду;
- козацький фольклор ніс у собі ідею національного визволення, гуманізму, любові до рідної неньки-України, людської гідності. Конкретні історичні реалії, події минувшини трансформувалися в нову реальність, у символічне уособлення незгасного духу волелюбності та героїзму народу. Визвольна ідея, яка веде свій початок від козацьких війн, поєднується в українській свідомості з культурно-громадською, внаслідок чого сучасного звучання набувають ідеї національного відродження України.

Здійснене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми виявлення впливу виховних ідеалів козацтва на підготовку підростаючого покоління до життя.

Подальші напрями дослідження вбачаються у вивченні можливостей використання виховних ідеалів козацтва для підвищення ефективності формування морально-вольових якостей молоді, виховання її громадянської позиції та національної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович О. Гетьман Мазепа – будівничий української культури // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 85-89.
2. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления. – Ровно, 1991. – 145 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 543 с.

4. Житецький П. Малоросійські думи. – К., 1957. – 332 с.
5. Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994.
6. Костомаров М. Твори. – К.: Наук. думка, 1994. – 548 с.
7. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – Факс. вид. – К.: Дніпро, 1994. – 719с.
8. Лотоцький А. Історія України для дітей. – Львів: Видавничий центр “Фенікс”, 1990. – 239 с.
9. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 403-404.

УДК 37.013

Шипко А.Л.

ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ДО ВЗАЄМОДІЇ З СЕРЕДОВИЩЕМ У ТУРИСТСЬКИХ ПОДОРОЖАХ

У роботі розглянуто специфіку формування готовності особистості до участі у туристських подорожах на основі соціалізації “кочового архетипу” засобами дитячо-юнацького туризму. Обґрунтовано його сутність та структуру як складової колективного підсвідомого особистості.

The article is devoted to the peculiarities of formation of readiness to walking tours on the basis of socialization of “nomadic archetype” by means of juvenile tourism. “Nomadic archetype”, which essence and structure are being grounded in the article, is considered as a component of personality’s collective unconscious.

Актуальність дослідження. Туристична галузь України сьогодні використовує далеко не всі наявні туристичні ресурси, що пов’язано не тільки з недостатньою розбудовою інфраструктури туризму, а й з відсутністю готовності українського туриста до споживання різноманітних туристичних продуктів, які потенційно може запропонувати ринок. Крім цього викликає занепокоєння стан розвитку дитячо-юнацького туризму та відсутність науково обґрунтованих рекомендацій щодо його подальшого розвитку. Вивчення теоретичних основ підготовки особистості до взаємодії з соціальним та природним середовищем у туристських подорожах різного формату дозволить оптимізувати вибір напрямків розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні та скорегувати його місце у туристичній галузі.

Результати дослідження. Туризм як явище суспільного життя сучасної людини має досить довгу історію, практично кожна доросла людина має свою уяву про нього, але, незважаючи на це, на сучасному етапі його розвитку дослідники туризму не дійшли згоди щодо єдиного визначення його сутності, різновидів, структури. Існування туризму залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити як “зовнішні” по відношенню до туризму, так і “внутрішні”. Аналіз розвитку туризму дозволяє виділити зовнішні домінуючі фактори, до яких ми можемо віднести високий рівень розвитку продуктивних сил і продуктивності праці, що здатен створити вільні матеріальні ресурси (як суспільні, так і особистісні) та вільний від участі у виробництві час у потенційних туристів. До внутрішніх факторів (тих, що пов’язані з особистістю туриста) в першу чергу відносяться такі, як наявність: – соціалізованої потреби у зміні місця; – досвіду подорожей; – готовності взяти участь у подорожі.

Розвиток зовнішніх факторів прямо пов’язаний з ефективністю суспільного виробництва та наявністю соціально-орієнтованої системи розподілу продуктів праці. Цей висновок підтверджується динамікою розвитку туристських потоків у світі – максимальна кількість туристів мешкає у розвинутих країнах світу.

Але навіть найсприятливіший розвиток зовнішніх факторів не включає автоматично туристський конвеєр. Як правило, гальмуючий ефект виявляється у відсутності готовності до подорожі у багатьох потенційних туристів. Наявність матеріальних можливостей і вільного